

Jan Pohunek – Stíny mezi stromy: extravilán v současných pověstech (2015)

Jiří Woitsch

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.

jiri.woitsch@post.cz

ČESKÁ, resp. československá, slovesná folkloristika patřila po celé 20. století k mezinárodně nejvýznamnějším, a i na tzv. Západě k nejrespektovanějším oborům našich humanitních a sociálních věd. Přispívala k tomu jak dlouhodobá tradice výzkumu na tomto poli sahající k zakladatelským osobnostem typu Karla Jaromíra Erbena, tak i působení řady vynikajících badatelů, jako byli např. Václav Tille, Jiří Polívka, Jaromír Jech, Dagmar Klímová, Gustav Jungbauer (představitel německojazyčného národopisu), Bohuslav Beneš, Oldřich Sirovátka a mnozí další. V neposlední řadě, a možná především, je pak nutno zmínit bezprecedentní souznění naší folkloristiky s globálními výzkumnými a teoreticko-metodologickými trendy, ať už jde o příklon k paradigmatům difuzionistickým či funkčně-strukturálním. „Ztrácet dech“, byť ne bezesbytku, u nás začala folkloristika, i díky mocensko-ideologickým zásahům do jejího pozoruhodně kosmopolitního diskurzu, až v 70. letech 20. století. Po jistém mezidobí pak na naší (a minimálně i evropské) odborné scéně, a zároveň ve sféře mediální až popkulturní, zazářila po roce 2000 díla Petra Janečka věnovaná moderním pověstem a své první texty zároveň publikovali i další dnes již uznávaní slovesní folkloristé nejmladší generace – Jan Luffer, Jaroslav Otčenášek a Adam Votruba. Tento nepochybný, extrémně silný a nespornými špičkovými mezinárodně recipovanými vědeckými výsledky podpořený revival folkloristických bádání u nás nejnověji doplnila práce Jana Pohunka.

Jan Pohunek, pracovník Národopisného oddělení Národního muzea, se podobně jako další výše zmínění mladí čeští folkloristé zaměřuje na soudobou lidovou slovesnost, kon-

krétně na problematiku současných pověstí, fám, legend a memorátů a dalších příbuzných žánrů. Své etnologické výzkumy nicméně cílí i na širěji konceptualizované otázky každodennosti vybraných subkultur – zejména trampů, a mimochodem se také věnuje i vlastní prozaické tvorbě. Zmíněné zájmy odborné se velmi silně zračí i v recenzované práci, která je v našem vědeckém prostředí vůbec poprvé zaměřena na „neměstská“ folklorní podání ve smyslu zájmu o narace vázané na samoty, neosídlená místa či volnou krajinu, pro která Pohunek použil v názvu knihy možná ne úplně obecně srozumitelný termín extravilán. Analyzované pověsti jsou vyprávěny samozřejmě i obyvateli měst, nicméně z důvodů jejich jasné situovanosti mimo město i dalších závažných důvodů teoreticko-metodologických se je autor zdráhá (s. 13–14), zcela správně, označovat jako urban legends či městské pověsti.

Po formální a grafické stránce výborně zpracovaná kniha (včetně přiměřeně „strašidelné“ obálky, záhlaví a fontů písma v nadpisech kapitol) se dělí do dvou hlavních, zhruba stejně rozsáhlých částí. Tu první (s. 22–79), která následuje po zevrubném teoreticko-metodologickém uvedení do problematiky (s. 15–21), bychom mohli nazvat analytickou a ještě se jí budeme níže věnovat. Autor v ní podrobuje jím sesbírané pověsti motivickému, strukturálnímu, filiačnímu atd. rozboru a analyzuje i způsoby vyprávění pověstí, role vypravěčů apod., a to vše s využitím těch nejrelevantnějších přístupů ke studiu současných pověstí. Část druhá, katalogová (s. 80–151), přináší jednak precizně provedený katalog 157 sesbíraných podání (s. 97–151), který obsahuje též jejich plné texty nebo souhrny. Katalog je řazen dle 12 hlavních typologických skupin, ale jasnější oporu při jeho možné interpretaci přináší zejména samostatný katalog motivický (s. 80–96) odkazující ke kódům typologického katalogu. V tomto směru, tedy z důvody větší uživatelské přívětivosti, by bylo vhodnější, aby byly obě části v knize řazeny opačně. Za oběma katalogy nalézáme kromě souhrnu především precizně zpracovaný přehled literatury a pramenů. Zejména soupis pramenů ukazuje, s jak specifickými zdroji autor pracoval – zvlášť eviduje internetové stránky, nicky diskutérů na webových fórech, „živé“ in-

formátory, a konečně i ostatní prameny (mj. matriky a další archivní prameny, filmy, zákony atd.). Jím zvolený systém kódování jednotlivých zdrojů je na první pohled dosti komplikovaný, avšak v textu knihy i katalozích umožňuje autorovi na příslušné zdroje narací a dalších informací zcela precizně odkazovat.

Pro folkloristy bude patrně nejcennějším, a to i z velmi dlouhodobého hlediska, Pohunkem sestavený katalog pověstí, zachycující patrně většinu narací o volné krajině, které se u nás po roce 2000 vyprávějí. Chybí mezi nimi – a je docela překvapivé, že ve využitých zdrojích nenajdeme weby typu www.vojensko.cz – jen několik příběhů vázaných na tzv. železnou oponu, které jsou rozšířeny mezi bývalými příslušníky vojsk Pohraniční stráže, a možná i některé další okrajově sdílené narace. V rámci individuálního výzkumu však autor dosáhl, co se týče komplexnosti sběru folkloru, asi maxima možného.

Z hledisek etnologických, resp. antropologických, však velmi cenné podněty přináší i analytická část práce. V ní totiž autor kromě folklorističtější laděných pasáží (např. výklad o vztahu tradičních pověstových látek a současného folkloru zpříkladněný na pověstech o vrchu Plešivec v Brdech, s. 63–65), využívá i přístupů, které dalece překračují horizonty „pouhé“ folkloristiky. Týká se to zejména rozboru motivické skladby narativů (s. 22–54), v němž autor opakovaně rozebírá i postoje a názory samotných vypravěčů a další socio-kulturní kontexty a důsledky šíření příslušných pověstí. Činí tak jednak formou obecnějších úvah o hlavních, byť samozřejmě navzájem se prostupujících, motivických komplexech – lidových interpretacích historie zajímavých míst, pověstech o údajných přírodních rizicích, pověstech o paranormálních jevech, pověstech o zvláštních smyslových prožitcích v určité lokalitě, pověstech o nadpřirozených bytostech, pověstech o pokladech a skrytých objektech, a konečně pověstech o údajných zážitcích samotných vypravěčů. Činí tak prostřednictvím vynikajících případových studií o nejrozšířenějších komplexech současných pověstí zaměřených na extravilán (někdejší důl a úpravna rudy v Rolavě, les Bor u Českých Budějovic, usedlost Pohádka u Čachrova, fantom lomů Amerika Hagen, vojenský újezd Ralsko). Tato

kapitola je dle mého názoru nejucelenější a nejkompexnější částí knihy a poněkud kontrastuje s méně propracovanou kapitolou věnovanou prostředí (s. 55–62).

V té se totiž autor omezil na hlouběji nerozebíraný výčet čtyř hlavních typů prostředí, ve kterém se současné pověsti o extravilánu odehrávají – hradní zříceniny, podzemí, lesy a vodní plochy. To je (a týká se to i výkladu o proměnách vnímání přírody a turismu na s. 69–73) poněkud málo, protože, hlásí-li se (s. 16) Jan Pohunek k fenomenologickým přístupům ke studiu „místa“, očekávali bychom právě zde mnohem analytičtější přístup nesený v duchu recentních antropologických a archeologických teorií prostoru, resp. specificky právě místa, ve kterých se fenomenologické prvky dosti často objevují. Antropologii i archeologii místa však Jan Pohunek z neznámého důvodu (velice pochybuji, že by při svém vynikajícím teoretickém zakotvení v mezinárodních trendech výzkumu neznal např. práce Ch. Tilleyho, T. Creswella, S.M. Lowa a D. Lawrence-Zuñigy) úplně pomíjí a vystačí si s domácími texty spíše historicko-estetického charakteru a nemnoha pracemi D.R. Williamsa. V tomto směru tedy stojí před autorem ještě mnohé výzvy.

Pohunkovu knihu můžeme přesto celkově hodnotit jako par excellence příklad transdisciplinární kombinace přístupů folkloristických, etnologických a antropologických, ale i historických a archeologických. Autor výborně zvládl nelehkou heuristiku založenou na práci s literaturou, informátory v terénu i – a zejména – s fluidním a badatelsky obtížně uchopitelným prostředím internetových diskuzních fór, nadšeneckých i vyloženě obskurních ezoterických a záhadologických webů. Příslušné informace je schopen propojit s důvěrnou znalostí fyzické podoby a topografie míst, ke kterým se narativy vztahují (jak o tom svědčí četné pasáže textu i obrazová příloha), a to včetně složitě dostupných míst bývalých vojenských újezdů, kilometrů podzemních chodeb vápencových lomů či děsuplných samot uprostřed šumavských hvozdů. A konečně obojí – tedy precizní heuristiku a znalost prostředí – je schopen analyticky uchopit a synteticky zpracovat. Monografii *Stíny mezi stromy* tedy lze považovat za po všech stránkách inspi-

rativní a zdaleka nejen v našem prostředí průkopnickou. Její studium by mělo být „povinnou četbou“ i pro všechny antropology, kteří se hodljí v jakémkoliv smyslu věnovat studiu středoevropské kulturní krajiny, jejích příběhů a specifické paměti.

Pohunek, Jan. 2015. *Stíny mezi stromy: Extravilán v současných pověstech*. Praha: Národní muzeum.

Oldřich Kašpar – O červeném sportáku a jiné současné pověsti a fámy z Mexika (2016)

Ester Kolářová

*Katedra sociálních věd, Fakulta filozofická,
Univerzita Pardubice
eka19@seznam.cz*

ZÁJEM o současné podoby narativity (fámy, městské a další moderní legendy a pověsti) je jedním z hlavních trendů dnešní etnologie a folkloristiky a to zdaleka nejen v České republice. Autor knihy na tento trend reaguje a není pochyb o inspiraci jeho díla velmi známou knihou Petra Janečka *Černá sanítka*,¹ která se zabývá podobným tématem, leč v kontextu tuzemském. Autor na tuto souvislost upozorňuje i volbou ilustrace na přebalu knihy – obrázkem červeného sportovního auta, který akcentuje příbuznost s Janečkovou prací. Předmluva knihy nicméně přináší i polemiku s ostatními autory, kteří se zabývají sběrem urbánních pověstí a fám² a upozadují v této oblasti náboženské či nadpřirozené motivy. Kašpar svojí knihou chce naopak zdůraznit, že v kontextu Mexika tyto motivy převažují.

Dále se autor pokouší čtenáři velmi přátelskou a srozumitelnou formou nastínit vlivy,

¹ Janeček, Petr. 2006. *Černá sanítka a jiné děsivé příběhy: Současné pověsti a fámy v České republice*. Praha: Nakladatelství Plot.

² Brunvand, Jan Harold. 2012. *Encyclopedia of Urban Legends*. Updated and Expanded Edition. California: ABC-CLIO.

kteří formovaly vznik mexických pověstí. Mezi nimi zdůrazňuje především silný vliv katolického křesťanství nebo také vliv odkazů na předkolumbovskou identitu mexického obyvatelstva. Tento vliv je skutečně v pověstech, které jsou v knize reprodukovány, patrný. Kašpar dodává, že právě silný katolicismus zabarvuje jinak poměrně velmi moderní pověsti a fámy odstínem starobylosti. Některé se proto velmi podobají pověstem českým z předmoderní doby. Autor také poukazuje na globalizovanost určitých fám, které se díky médiím rozšířily po celém světě, a proto jsou známé i českým čtenářům (s. 13).

Celkově sbírka obsahuje 157 textů, které autor získal – jak sám uvádí – od informátorů obojího pohlaví, nejrůznějšího věku, vzdělání a zaměstnání. Tito lidé pocházeli z různých mexických měst, nejvíce však z metropole Ciudad de México. Výzkum pak prováděl především v letech 2007–2014, tuto informaci však záhy doplňuje a dodává, že k mnohým příběhům se dostal již v devadesátých letech (s. 15).

Pověsti a fámy, které autor sesbíral, pak rozdělil do několika tematických okruhů. Samotné texty jsou velmi stručné, neubírá jim to však na působivosti. Tento fenomén se dá vysvětlit tím, že texty jsou vyprávěny jako příběhy, které se skutečně staly. Některé z nich jsou dokonce vyprávěny v „ich“ formě, a to za předpokladu, že je zažil sám informátor.

Na tomto místě je třeba uvést do kontextu některé základní pojmy, s nimiž kniha pracuje. Klíčová pro nás bude diference pojmů fáma a pověst. Kašpar spatřuje rozdíl mezi fámou a pověstí především v délce těchto útvarů: fáma mívá na rozdíl od pověsti kratší podobu. Dále autor upozorňuje na určitou příbuznost fámy s pomlouvou, kterou v kontextu pověsti pozorovat nemůžeme.

První z okruhů nese název „Současné pověsti s předkolumbovskými kořeny“. V těchto pověstech se často objevují tzv. nahualové. Jedná se prý o lidi, kteří se mění ve vlka nebo psa a po nocích lidem kradou oděvy či domácí zvířata (s. 160). Ani druhý okruh není méně děsivý, protože se zabývá příběhy o tzv. revenantech. Revenanta Kašpar definuje jako pověrečnou bytost představovanou zemřelým člověkem, jehož duše z nějakých důvodů nenalézá klidu a vrací se zpět znepokojuvat živé (s. 161).